

KILIÇ ALİ PAŞA CAMİİ'NDEN TOPHANE'Yİ OKUMAK

Hasan Saybir

Kılıç Ali Paşa'nın kimliği

A sil adı Giovan Dionigi Galeni olan Calabrialı Uluç/Kılıç Ali bir balıkçı ailesinin¹ çocuğudur. Papaz olmak için Napoli'ye giderken Osmanlı deniz gazilerinden Cezayirli Ali Ahmed Reis tarafından 1520 yılında yakalanır. "Uluç" kelime anlamı (ılc) Kuzey Afrika'da "Arap olmayan kâfir, dinsiz" anlamına gelmektedir; arşiv vesikalarına göre de bu kelime Hristiyan denizciler için kullanılır.² Sonradan İslamiyet'i kabul eden ve yaygın tabirle "ihtida" eden Uluç Ali "meslekten Türk" olarak Osmanlı bünyesinde göreve başlar.³

Turgut Reis'in maiyetinde 1549 Mehdiye savunması, 1550 Cerbe akınları, 1551 Trablusgarp Seferi gibi askeri faaliyetlere katılmıştır. Bunun haricinde gösterdiği başarıların etkisiyle zamanla ulufesi arttırılan Uluç Ali, 1560 yılında Piyâle Paşa ile Cerbe Seferi'ne katıldı. Bu savaşta yararlılığından ötürü Sığla sancak beyi ve bölge muhafazası ile görevlendirildi. 1565'de Trablusgarp beyberbeyi oldu ve bu görevini 1568'e kadar sürdürdü. Bu süreç içerisinde İspanyol donanmasını Akdeniz'deki bütün hareketlerini İstanbul'a iletmekle görevlendirildi.⁴ Buna karşılık Habsburg gizli servisi de eski tebaasından

¹ Birçok kaynakta ailesinin balıkçı olduğu belirtilmekteyse de Brettenli Michael Heberer anılarında ailesinin çok fakir olduğunu ve bu sebeple domuz çobanlığı yaptığını ifade etmektedir. bkz. *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016; Emrah Safa Gürkan, "Habsburg Gizli Servisinin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası: Calabria'lı Uluç Ali", *Yeni Deniz Mecmuası*, Mart 2016, s. 113.

² İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 411.

³ Gürkan, "Calabrialı Uluç Ali", *Yeni Deniz Mecmuası*, s. 113.

⁴ Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *DİA*, s. 411.

olan Uluç Ali'yi kendi saflarına çekmek ve kendileri için çalışan, casusluk yapan bir Osmanlı denizcisi yapmak için çalışmaya başladı. Çünkü II. Felipe için Akdeniz'deki bir Osmanlı donanması daima tehdit teşkil ediyordu ve II. Felipe bu tehdit sebebiyle I. Elizabeth'in Katolik mezhebine darbe vurması gibi diğer mühim meselelerle ilgilenemiyordu. Bu sebeple Osmanlı'nın deniz politikalarını önceden öğrenip, kendi meselelerine yönelme ihtiyacı duymuş olmalı ki böyle bir işe girişmiş olsun. Habsburglar, Uluç Ali'nin kendisi gibi mühtedi olan yardımcısı Murad Ağa ile işbirliği yapıp Trablus'u bir oyun yaparak kendi topraklarına katmayı dahi düşünmüşlerdir. II. Felipe'nin Uluç Ali'yi ikna etmek için doğrudan harekete geçişi ise 1568 yılını bulur. Onu ikna etmek için Calabria'daki akrabalarını ve arkadaşlarını aratırlar, ancak sonuç bulamayınca hem köylüsü hem de eski bir kölesi olan Giovanni Battista Ganzuga ile temas kurarlar ve onun aracılığıyla "Kadim Kralına dönmesi için" tekliflerde bulunurlar. Maddi ve manevi yönden onu ikna ve telkin etmeye çalışırlar, hatta Uluç Ali'ye bazı makamlar ve topraklar dahi teklif ederler, ancak sonuç alamayınca onu ortadan kaldırma teşebbüslerinde bile bulunmuşlardır. Bu çaba kendisinin kaptanpaşalık makamına gelmesiyle de artmıştır. Hatta Heberer gibi Hristiyanlar onun bu teklifleri reddetmesini adeta bir "ihanet" olarak nitelendirmişlerdir.⁵

1570'de Tunus halkının da rızasıyla Tunus'u alan Uluç Ali bölge halkının da yardımıyla Endülüs Müslümanlarına(Morisco) yardım etti hatta Cezayir'deki bir camide İspanya'ya yollamak üzere silah ve mühimmat topladı.⁶ Bu sıralarda Kıbrıs seferine destek olan Uluç Ali Paşa'nın asıl yükselişi 7 Ekim 1571 İnebahtı (Lepanto/Singin) Deniz Savaşı'dır. İspanya, Venedik ve Papalık donanmalarından mürekkep donanma ile savaşan Osmanlılardan Uluç Ali Paşa ile Gianandrea Doria ile karşı karşıya geldi. Savaşın sonucu Osmanlılar için tam bir hezimet olmuştu. Donanmadan geriye sadece Uluç Ali'nin kurtarabildiği otuz gemi kalmıştı.⁷ Savaşın neticesini II. Selim'e anlatan bir mektup yazdı. Uluç Ali Paşa'ya gayretlerinden dolayı 28 Ekim 1571'de kaptanpaşalık ve Cezayir beyberbeyliği verildi. "Uluç" lakabı da "Kılıç" diye değiştirildi ve artık kendisine "Kılıç" diye hitap edilmeye başlandı.⁸ Bu olay

⁵ Gürkan, a.g.m., s. 116, 117; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yay., İstanbul, 1990, s. 151; Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş*, Basılmamış doktora tezi, s. 54; ayrıca bkz. *Osmanlı'da Bir Köle*.

⁶ Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 128.

⁷ İnebahtı deniz savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. John F. Guilmartin, *Kalyonlar ve Kadirgalar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 138-163; İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 287-289.

⁸ Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *DİA*, s. 411.

bize sıradan bir gayr-ı müslimin devlet kademelerinde ilerleyerek yüksek makamlara gelebileceğini, dolayısıyla Osmanlıların devlet sisteminde sosyal mobilitenin olduğunu göstermektedir. Bu savaştan sonra kalan gemileri toplaması için Pertev Paşa ile ittifak kurması istendi ve artık Cezayir modeline uygun, hafif ama sağlam, süslü gemiler inşa edilmeye başlandı. Ayrıca bu savaştan bir ders çıkarıp artık gemilerde ok yerine çakmaklı tüfek kullanımını yaygınlaştırdılar.⁹ Kısa sürede yeniden güçlü bir donanma teşkil eden Osmanlılar adeta bir güç gösterisi olarak Koron civarında ve Navarin Limanı'nda başarılar kazandılar.¹⁰

II. Selim'in 1574'deki vefatı üzerine tahta cülûs için İstanbul'a gelmekte olan III. Murad'ı karşılamak için Kılıç Ali Paşa denize açıldı. Yolculuk esnasında bazı aksaklıklar olsa da artık padişah III. Murad idi.¹¹ Gösterdiği başarılar karşısında III. Murad tarafından da temlikler alan Kılıç Ali Paşa Tunus'u yeniden Osmanlılara bağladı. Venedik baylosu Marcantonio Tiepolo 1576'daki raporunda kendisinin son derece sert, ama çalışkan olduğunu ve elinde asası ile tersaneyi gezdiğini yazar.¹² Kırım Hanı Mehmed Giray yerine gelen İslâm Giray'ı donanma ile Kefe'ye götüren ve Kırım'daki isyanı bastırmak üzere sefere çıkan Sadrazam Osman Paşa ve onun ordusunu taşıyan (1586) Kılıç Ali Paşa, 1580'de kendi ikâmetgâhı¹³ olan Tophâne'de bir cami, çeşme ve hamam; Boğaziçi'nde de bir cami ve yine birkaç hayrî eser yaptırmıştır. Navarin Limanı'nın girişine bir kale de yaptıran "Koca Kaptan" Kılıç Ali Paşa Tersane-i Amire'yi genişletmiş ve donanmanın en iyi şekilde işlemesi için çalışmalar yapmıştır.¹⁴ Bunun hâricinde Şehzâde Mehmed'in sünnet töreninde forsalara tahtadan inşa ettirdiği üzerinde pastoral temaların bulunduğu bir dağ maketi yaptırtarak bu sünnet töreni esnasında havaî fişek gösterileri yaptırmıştır. Ayrıca yine bu sünnet törenini tasvir eden minyatürlerden de görülebileceği üzere sünnet töreninin yapıldığı İbrahim Paşa Sarayı için yine forsalara bir seyirlik locası yaptırmıştır.¹⁵

⁹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yay., İstanbul, 1990, s. 104; Bostan, "Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler" *Türk Denizcilik Tarihi*, C. I, (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 328.

¹⁰ Bostan, "Kılıç Ali Paşa" *DİA*, s. 411.

¹¹ Zeynep Tarım Ertuğ, XVI. Yüzyıl Cülûs ve Cenaze Törenleri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 70.

¹² Tabakoğlu H.S., a.g.t., s. 150.

¹³ *Osmanlı'da Bir Köle*, s. 243.

¹⁴ Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *DİA*, s. 412.

¹⁵ İdris Bostan, İstanbul'un 100 Denizcisi, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014, s. 78; Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 60.

25 Haziran 1587’de bir cuma günü cuma namazından sonra vefat etmiştir.¹⁶ Onun ölümü üzerine Tâlibî “*Gitti bu dâr-ı fenâdan kapudan*”; Ulvî ise “Ali Paşa’ya çün Kılıç dediler/Ol durur düşmana cefâ kılıcı/ Tiğ-i kahrile bir çalmada hemân/Niçe serdârların serin kılıcı/Dedim ey Ulvî fethine fethine târîh/ *Arşa adsın Ali gibi Kılıcı*” diyerek onun ölüm tarihini (h. 995) ebced hesabıyla tarihe not olarak düşmüşlerdir.¹⁷

Kılıç Ali Paşa Külliyesi

Kılıç Ali Paşa külliyesi Mimar Sinan tarafından cami, türbe, hazire, medrese, sıbyan mektebi, hamam ve sebilden mürekkep olacak şekilde inşa edilmiştir. Asıl konumuz olan camiye geçmeden evvel külliyedeki diğer yapıları ana hatlarıyla incelemek camiye anlamak ve bütünlüğü korumak için yararlı olacaktır.

Türbe: Caminin kible tarafında bulunan türbe sekizgen biçiminde olup iç içe iki kubbeden oluşur. Bu çift kubbe geleneği Selçuklulardan sonra Mimar Sinan ile yeniden canlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesinde, II. Selim türbesinde, Piyale Paşa türbesinde de bu yapıyı görmek mümkündür.¹⁸

Hazire: Caminin yan tarafında bulunan hazirede Kaptanıderyâ Ateş Mehmet Paşa gibi bir çok denizci, topçu ve ulema medfundur.¹⁹

Medrese: Mimar Sinan’ın eserleri arasında kayıtlı olmayan medrese büyük bir ihtimalle onun vefatından sonra, yine onun tasarladığı şekilde inşa ettirilmiştir.²⁰ Kare planlı olan medrese on sekiz kubbeye örtülü on yedi hücreden ibarettir.²¹ 1914 yılında komisyon raporunca Galata’nın önemli bir

¹⁶ Kılıç Ali Paşa’nın vefatı hususunda farklı kayıtlar vardır. Bazı kaynaklara göre cuma günü namazdan sonra vefat etmişken; Heberer’in anılarına göre İbrahim Paşa tarafından bir “saray oyunu” ile öldürülmüştür. Ancak Heberer’in anılarındaki bilgiler kulaktan duyma, dedikodu hüviyetinde olduğundan onun bu konudaki bilgisi şüphelidir. Selânikî’ye göre ise “mülâ’abe ile bîkr câriye mübâşeretinde rûhı bedenden âlem-i ahrete şitabân olduğu...” ifade edilir. Sicill-i Osmânî’ye göre de namazdan sonra akşam vefat etmiştir. Krş. *Tarih-i Selânikî*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 186; *Sicill-i Osmanî*, Mehmed Süreyya, Yay. Haz. Nuri Akbaya, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 290; *Osmanlıda Bir Köle: Michael Heberer’in Anıları, 1585-1588*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 243, 244, İdris Bostan, İstanbul’un 100 Denizcisi, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014, s. 78.

¹⁷ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Yay. Haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 183, 304.

¹⁸ Bu bilgiyi bizimle paylaşan İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi öğretim üyesi Sayın Doç. Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu’na teşekkür ederim.

¹⁹ Semavi Eyice, “Kılıç Ali Paşa Külliyesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 414.

²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 311.

²¹ Eyice, “Kılıç Ali Paşa Külliyesi”, *DİA*, s. 414.

konumunda bulunduğu gerekçesiyle başka maksatlarla kullanılması kararlaştırılan medrese bir dönem Çocuk Esirgeme Kurumu'na devredilerek dispensar olarak kullanılmıştır.²²

Sıbyan Mektebi: Yeri hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bu sıbyan mektebinin varlığı Hadîkatü'l-cevâmî'de geçmektedir.²³

Hamam: Duvarlarında taş ve tuğla karışık halde bulunan ve günümüze kadar gelebilen hamam bu süsleme sayesinde hareketlilik kazanmıştır. Sıcaklık bölümü kaplıca mimarisine uygun olarak yapılan hamamın merkezî kısmı yıldız kemerlerle yapılmıştır.²⁴

Sebil: Kılıç Ali Paşa külliyesine sonradan dâhil olma ihtimali olan üstü kurşun kaplı, kemerli pencerelerden oluşan sebil mimari bakımdan klasik devir Türk sanatı ile bağdaşmaz.²⁵

Kılıç Ali Paşa Camii

Cami, Galata'nın Boğaz'a ve Haliç'e nâzır alçak kısımlarındaki körfez alanın doldurulması ile kurulmuştur.²⁶ Hatta bununla ilgili bir rivayet de vardır: Caminin yapılacağı yeri belirlemek için III. Murad ile görüşen Kılıç Ali Paşa'ya padişah "Deryâ kaptanı değil mi, camiini deryâda yapsın!" demiştir.²⁷ Zaten bu körfez doldurularak cami inşa edildiği için caminin mimarı olan Mimar Sinan, tabanda bir kayma olup olmadığını anlamak için caminin giriş kapısının sağ ve sol kısımlarına paralel, iki adet dönen sütun eklemiştir.²⁸ Caminin açılışıyla ilgili de bir efsane vardır: Açılış günü Kılıç Ali Paşa'nın yanına üstü başı dökük olan bir ihtiyar yaklaşır ve caminin açılışını yapmak istediğini söyler. Efsane odur ki, Kılıç Ali bu kişinin –birçok efsanede görebileceğimiz- Hızır Aleyhisselâm olduğunu anlar ve camide beş vakit namaz kılmak şartıyla açılış yapabileceğini söyler. Hızır Aleyhisselâm bunun mümkün olmadığını ama bir gün bu camide cemaatle birlikte bir vakit namaz kılacağını söyler ve anlaşma sonucunda caminin açılışını yapar. Halk da hem bu efsanenin getirisiyle camiye önemli adde-

²² Kütükoğlu, a.g.e., s. 311-312; Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, s. 414.

²³ Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, s. 414.

²⁴ Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, s. 414.

²⁵ Tafsilat için bkz. Engiz Özdeniz, İstanbul'daki *Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*; Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, s. 414.

²⁶ Bektaş Baran, *Galata Hamamları ve Kılıç Ali Paşa Hamamı Koruma Önerileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 109.

²⁷ Başak O. Ural, *İstanbul'un 100 Mimar Sinan Eseri*, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2016, s. 154

²⁸ *Deniz Tarihimizde İz Bırakanların Türbe ve Mezarları*, Haz. Rasim Ünlü, C. I, TC Deniz Basımevi, İstanbul, 2007, s. 234.

der hem de günün birinde Hızır Aleyhisselâm ile birlikte namaz kılabilmek için bu camide namaz kılmaya başlar. Bu efsanenin doğruluk değeri tüm efsanelerde olduğu gibi tartışmaya açıktır ve kişinin kendi inancı/düşünceci doğrultusunda değişecektir. Ancak camiye “meşruiyet” kazandırması açısından değerlidir. Zira “meslekten Türk” olan aslen Hristiyan birisinin yani bir mühtedinin kendi adına yaptırdığı bir cami olduğu için hakim paradigmaya göre “muhafazakâr” olan halkın bu durumu kabul etmesi zor olabilirdi. Böyle bir hikayenin uydurulmuş olmasının sebebi en basit bu şekilde temellendirilebilir.

İstanbul (Suriçi: Nefs-i İstanbul) için temel meydan at oyunları, düğünleriyle, kısmen isyanlarıyla daima aktif olan At Meydanı (Hippodrom) olmuştur. Bunun haricinde şehrin kalbinden uzak yerlerindeki meydanlar ise külliye vasıtasıyla oluşmuş ve insanlar bizatihi bu oluşumda rol alarak külliyelerin avlularını meydan olarak kullanmışlardır. Bu şekilde bazen dini bir amaçla açılan cami avluları işlevi bakımından “dünyevi” meselelerin de hallolduğu bir mekân olarak karşımızda duruyor.²⁹

İstanbul ile Galata arasındaki ulaşım genellikle pereme türü kayıklar ile sağlanırdı, böylece kayıklar ve kayıkçılık da şehrin yönlendirilmesinde etkili olmuştur.³⁰ Bu anlamda İrlandalı seyyah Robert Walsh’in Tophane’den kayık kiralama hikâyesi de değerli bir gözlemdir.³¹

Külliye şehrin oluşumuna ve yerleşimine etki edebileceği gibi, bir yerleşim yerini de kalkındırabilir. Kılıç Ali Paşa külliyesi de gerek medresesi, camii, hamamı, çeşmesi ve gerekse de sonradan eklemelerle onla bütünlük kazanan tramvay hattı, otoparkı, tarihî çeşmesi ve yan tarafındaki Tophâne Çeşmesi ile Tophâne’nin en merkezî yerinde “piyasa etmek”tedir. Nitekim büyük meydan çeşmeleri de gerçek anlamda (Kahire’deki örneği hariç) sadece İstanbul için üretilmiş yapılardır.³² Zaten biraz sonradan Kılıç Ali Paşa Camii’nin bu bölgede bulunması hasebiyle bulunduğu yere de “Kılıç Ali Paşa Mahallesi” adı verilmiş-

²⁹ Zeynep Çelik, “İstanbul Mimarisine Genel Bir Bakış”, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İstanbul, 1998, s. 5.

³⁰ Pereme: Klasik dönem tabiri olan pereme, yük ve yolcu taşıyan kayıkları ifade eder. Bu tabirin yerini geç dönemde pazar kayığı almıştır. Ayrıca pereme için bkz. M. Sinan Genim, “İstanbul’da Kayık”, *Osmanlı İstanbulu III*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, 2016, s. 522; Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, s. 223-224.

³¹ Robert Walsh’in kayık kiralaması için bkz. N. Ertuğ, *Osmanlı Deniz Ulaşımı*, s. 85.

³² Esmâ İğüs, “XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları”, *Osmanlı İstanbulu II*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, 2015, s. 682-683.

tir.³³ Bu şekilde şehrin ilerleyişi Tophâne istikâmetine doğru yönlendirilmiştir. Nüfusun artmasına bağlı olarak -gayri müslimlerin de etkisiyle- Galata bölgesi de gelişmiş ve bir ticaret merkezi hâline gelmiştir.³⁴ Zaten Pera birkaç Osmanlı Hristiyan grubunun iç içe yaşadığı bir bölge idi; hemen onun eteklerindeki Kasımpaşa, Fındıklı, konumuz olan Tophane ise genellikle Müslüman sınıfın yaşadığı bir mahalleydi.³⁵ Boğaz'ın hemen yanındaki bu bölge topçuluk faaliyetlerinin yürütüldüğü bir bölge olduğu için de ayrıca değer kazanmıştır. Suları durgun olan bu bölge Cenevizler döneminde dahî gemilerin bekleme yeri olmuş ve uzun asırlar denizcilerin meskeni hâline gelmiştir.³⁶ Ayrıca 19. yüzyılda yabancı gezginlerin buharlı gemilerinin varış noktasının da Tophâne olması buraya canlılık ve hareketlilik kazandırmıştır.³⁷ Nitekim 19. asırda Kafkasya'dan köle getiren Abaza tacirlerden bazıları bu köleleri Esir Pazarı'na götürmeden önce kendi yaşadıkları bölge olan Tophane'ye getirir ve bir kısmını evden satarlardı.³⁸ Ayrıca Tophane zindanının kullanılması da bu bölgede "suçlu" nüfusunun oluşmasında da etkili olmuştur.³⁹

Caminin ve külliyesinin bu bölgede inşa edilmiş olması bölgenin canlanmasını ve ticaret hareketliliğinin artmasını desteklemiştir. O kadar ki Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, Tophâne'de lülecî esnafının yoğun olarak bulunduğunu ve özellikle Ramazan geceleri Tophâne başta olmak üzere Divanyolu, Aksaray vb. bölgelerin çok kalabalık olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Yine Moltke de caminin avlusunda "zarif şeyler satan dükkanlar" olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Nitekim caminin

³³ Midhat Sertoğlu, "İstanbul Semt ve Mahallerine Adlarını Vermiş Olan Paşalar", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri-Bildiriler* (29 Mayıs-1 Haziran 1988), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1989, s. 26.

³⁴ Galata'nın gelişme seyrini incelemek bu yazının konusu hâricinde kaldığı için bu meseleyi burada tetkik etmeyeceğiz. Galata'nın gelişimi için ayrıca bkz. Eric R. Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012; Kerim B. Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

³⁵ Zeynep Çelik, "İstanbul'un Mimarisine Genel Bir Bakış", *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, 1998, s. 8.

³⁶ Salim Aydıöz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknikleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 76-77.

³⁷ Onur İnal, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul", *Osmanlı İstanbullu II*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah S. Gürkan, İstanbul, 2014, s. 281.

³⁸ Sadık Müfit Bilge, "15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tacirler Gemiciler, Köylüler", *Osmanlı İstanbullu III*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, 2016, s. 89.

³⁹ Tophane zindanı için ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

⁴⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Yay. Haz. Niyazi A. Banoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1972, s. 42, 146, 164; lülecî esnafı için ayrıca bkz. Fehmi Yılmaz, "Tütün", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 1-4.

⁴¹ Helmuth Karl Bernhard von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Haz. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 31.

son cemaat yerinin bulunduğu yerde şifacıların görev yaptığı bilinmektedir.⁴² Günümüze kadar gelen meşhur Tünel'in açılmasından evvel Tophane ile Beyoğlu arasındaki yük taşıma işleri de Tophane'de meskun hamallar tarafından yapıldığından cami çevresinde hammal esnafının olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz.⁴³

Bunun haricinde cami Osmanlı padişahları tarafından da cuma selamlığı için olarak sık sık kullanılmıştır. Özellikle klasik dönem Osmanlı padişahları büyük camilerden olan Ayasofya, Sultan Ahmed, Bayezid, Süleymaniye, Eyüp Sultan gibi camileri tercih etseler de XVIII. asrın sonlarından itibaren Kılıç Ali Paşa, Dolmabahçe, Beşiktaş gibi "sahil camiler" de tercih edilmiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti tarafından zamanla caminin harap olan kısımları tamir edilmiştir. 1848'de cami, medrese ve türbe birlikte onarılmıştır.⁴⁵ 23 Şevval 1268 (10 Ağustos 1852) tarihli belgede caminin belli bölgelerinin tamiri istenmiştir.⁴⁶ Yine 18 Receb 1268 (8 Mayıs 1852) tarihli belgeye göre de cami duvarının bir kısmı harap olduğu için o kısmının tamir edilmesi istenmiştir.⁴⁷ 28 Rebiülahır 1274 (16 Aralık 1857) tarihli belgede Kılıç Ali Paşa Camii'ne döşenecek olan kalıçelerin ücretlerinin ödenmesi istenilmiştir. Aynı tarihli Amedî Kalemî'nden çıkan belgede ise "Uşak halılarının ve tamir edilecek diğer halıların" ücretlerinin tesviyesi istenilmiştir.⁴⁸ 14 Safer 1291 (2 Nisan 1874)'de bazı kısımları harap olan caminin onarılması için altı bin kuruş değerinin verilmesi istenmiştir.⁴⁹ Suyu halka ulaştırmakta daima dikkatli davranan Osmanlılar 11 Rebiülahır 1320 (18 Temmuz 1902) tarihli belgede caminin şadırvanına giden su yollarının tamirini, 29 Receb 1320 (1 Kasım 1902) tarihli belgede ise su yollarının masraflarının karşılanması için harekete geçmişlerdir.⁵⁰ Zamanla harap olan bu sistemin tamir edilmesi 16 Safer 1327 (9 Mart 1909) tarihli belgede tekrar tekrar istenilmiştir.⁵¹ 12 Kasım 1912 tarihli Başbakanlık

⁴² Kılıç Ali Paşa Camii Belgeseli, İBB Kültür A.Ş.

⁴³ Onur İnal, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul", *Osmanlı İstanbulu II*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah S. Gürkan, İstanbul, 2014, s. 284.

⁴⁴ Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı(Halk- Hükümdar Münâsebetleri Açısından Önemi)", *Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 462.

⁴⁵ Mübahat S. Küttükoğlu, XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 312.

⁴⁶ BOA, İ.MVL. 238/ 8460.

⁴⁷ BOA, MVL. 236/8305.

⁴⁸ BOA, İ. DH., 392/25905; A. AMD. 81/79.

⁴⁹ BOA, İ.DH. 681/ 47488

⁵⁰ BOA, ŞD, 158/.29; BOA, İ.EV. 32/15.

⁵¹ BOA, ŞD. 192/10.

Osmanlı Arşivi'nin Cumhuriyet kataloglarındaki 272-0-0-12 kodlu “muhacirin” fonundaki 38-27-3 yer numaralı belgeye göre de Kılıç Ali Paşa Camii'nin duvarlarında yaşayan muhacirlerin nakli söz konusudur.

Caminin cümle kapısındaki Ulvî'ye ait olan kitabedeki “Cehd edip yaptı bu zîbâ câmii/ Şîr-i meydân ol Ali Paşa benâm/ Ehl-i diller dediler târîhini/ Oldu a'lâ câmiin Beytû'l- haram” dörtlüğündeki ebced hesabına göre hicri 988 (miladî 1580) yılında inşa edilen caminin mimarı Mimar Sinan'dır. Evliya Çelebi'nin eserinin Tophâne kısmında anlattığına göre başka bir benzeri olmayan bu tek minareli caminin iki yan ve bir de kible kapısı vardır. Kılıç Ali Paşa'nın camiinin yanında oturup bir kese sadaka dağıttığını da yazar. Cami hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi, caminin Ayasofya'ya benzediğine dikkat çeker.⁵² Gerçekten de Ayasofya Camii ile benzerlikleri olmasına rağmen bu benzerlik onun birebir taklidi olarak okunmamalıdır. Mimar Sinan kendi ifadesiyle bu Ayasofya tipi camiye örnek alarak onlara “nazik bir edâ” getirmiştir. Zaten Ayasofya camiinin ham maddesi tuğla iken; Mimar Sinan'ın ham maddesi Selçuklu izleri taşıyan taş olmuştur.⁵³ Elbette bir tesir olabileceği gibi Sinan, Ayasofya ile adeta yarışır tarzda eserler ortaya çıkarmıştır.⁵⁴ Ayrıca Mimar Sinan merkezî kubbeyi destekleyen iki yarım kubbe tekniğini bu camiden önce Süleymaniye'de de uyguladığı için, bir taklit değil de onun kendi genel bir usulü olarak da okunabilir. Caminin giriş kısmında kurşun örtülü, ahşap saçaklı bir “çatı” ile örtünmüş halde çinili alınlıklarla süslü, revaklı son cemaat yeri vardır.⁵⁵ Hemen arkasından çok sade, tek kubbeli bir şadırvan da mevcuttur.

Caminin bizzat kendisi tam bir dikdörtgen planlıdır ve mihrap bir yarım kubbe ile örtülü olup, girişin sağ kısmında dışarı taşan bir çıkıntının içinde bulunmaktadır. Sonradan yenilenen minarenin petek kısmında barok süslemelerle düzenlenmişken son zamanlarda kendi has çekline uygun olarak kurşun kaplı yapılmıştır.⁵⁶

Kılıç Ali Paşa'nın adını günümüze kadar yaşatarak taşıyan, Tophâne meydanında, meşhur Tophâne çeşmesinin yanındaki anıtsal Kılıç Ali Paşa Camii,

⁵² Evliya Çelebi, *Seyahât-nâme*, Toronto Üniversitesi Nüshası C. I , s. 441.

⁵³ Gülrü Necipoğlu, “Ben Öyle Bir Dâhiyim ki”, *Atlas Tarih Dergisi*, S. 23, Aralık 2013, s. 39.

⁵⁴ Suphi Saatçi, “Mimar Sinan Olmasaydı Ayasofya olmazdı!”, *Yedikata Dergisi*, S. 56, Nisan 2013, s. 25.

⁵⁵ Çini süslemeleriyle ilgili bkz. Derya Tanyolu, *Kılıç Ali Paşa Camii Çinileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 87.

⁵⁶ Eyice, “Kılıç Ali Paşa Külliyesi”, *DİA*, s. 413; barok süslemeleri için ayrıca bkz. Nurhan Atasoy, 17.-18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

hem Osmanlılar devrinde şehri yönlendirmiş, bu sayede yeni iş alanları, yeni yerleşim alanları kurmuştur ayrıca külliyelerin yeni iş olanıkları sağlamıştır. Kılıç Ali Paşa Camii geçmişteki işlevini devam ettirecek bir şekilde günümüzde de hem Müslümanların ibadetgâhı olarak hem de yabancı turistlerin ilgi odağı olarak hizmet vermektedir.

Seçilmiş Kaynakça⁵⁷

- AYDÜZ, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknikleri*, TTK Yay., Ankara, 2006.
- _____, "Tophane" DİA.
- Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi A. Banoğlu, Tercüman Yay., İstanbul, 1972.
- BARAN, Bektaş, *Galata Hamamları ve Kılıç Ali Paşa Hamamı Koruma Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BİLGİLİ, Ahmet E. (ed.), *Şehir ve Kültür*, Profil Yayınları, İstanbul, 2012.
- BOSTAN, İdris, "İnebahtı", DİA.
- _____, "Kılıç Ali Paşa", DİA.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Evliya Çelebi, *Seyathatnâme*, Toronto Üniversitesi Arşivi, C. I.
- EYİCE, Semavi, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", DİA.
- GÜRKAN, Emrah S., "Habsburg Gizli Servisinin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası: Calabrialı Uluç Ali", *Yeni Deniz Mecmuası*, Mart 2016.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.
- HEBERER, Michael, *Osmanlıda Bir Köle*, Çeviren: Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İst. 2016.
- İNAL, Onur, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u II (27 Mayıs-29 Mayıs 2014)*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah S. Gürkan, İstanbul, 2014.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münâsebetleri Açısından Önemi)", *Prof. Dr. Bekir Küttikoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.
- KUMBARACILAR, İzzet, *İstanbul Sebilleri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- MOLTKE, von Helmuth Karl B., *Türkiye Mektupları*, Haz. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- NECİPOĞLU, Gülrü, *Sinan Çağı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZTUNCAY, Bahattin, "Robertson'ın Objektifinden 1850'ler: İstanbul'un İlk Fotoğrafları", *Atlas Tarih Dergisi*, S. 23, Aralık 2013, s. 58-59.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler dipnotlarda ifade edildiğinden bu kısmında tekrarlanmamıştır.

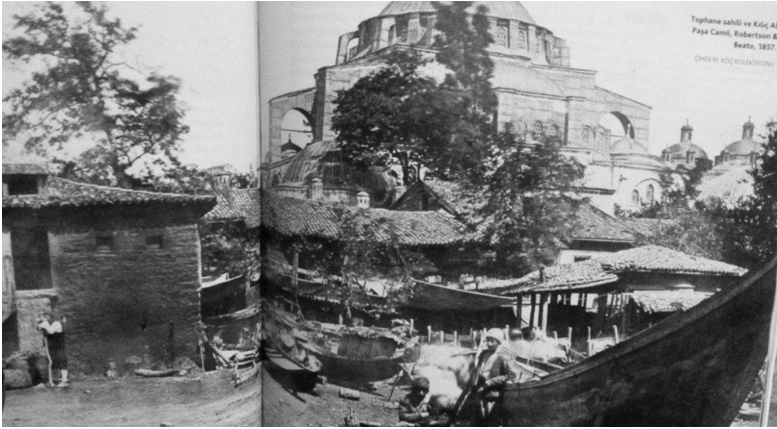
SERTOĞLU, Midhat, “İstanbul Semt ve Mahallerine Adlarını Vermiş Olan Paşalar”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri-Bildiriler* (29 Mayıs-1 Haziran 1988), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

TABAKOĞLU, Hüseyin S., *Akdeniz’de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş*, Basılmamış doktora tezi.

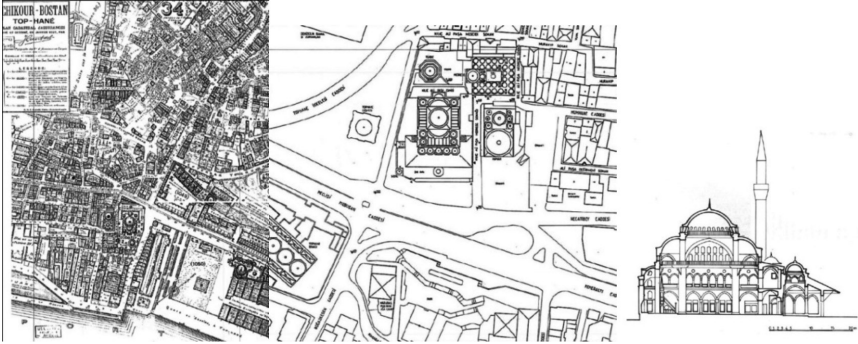
EKLER

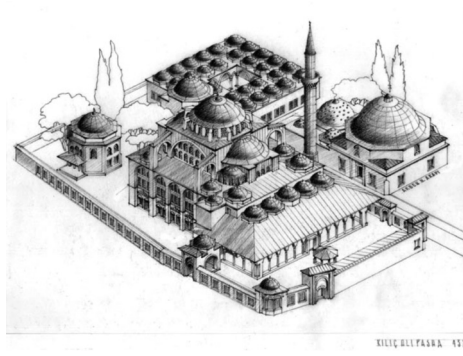
Kılıç Ali Paşa Camii’nin sebilinin 1930’lu yıllara ait fotoğrafı ve caminin fotoğrafı.

İstanbul’un en eski fotoğraflarını çeken James Robertson’un çektiği Tophâne sahili ve Kılıç Ali Paşa Camii’nin 1857’deki fotoğrafı.

Kılıç Ali Paşa Camii'nin ve çevresinin planları ve caminin kesiti.

Kılıç Ali Paşa Külliyesi'nin izometrik çizimi.

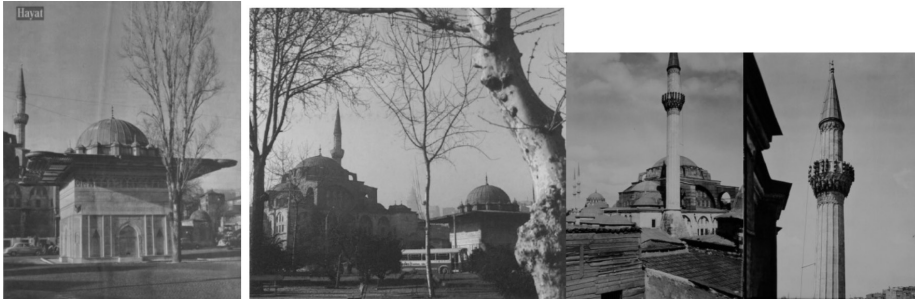
Kılıç Ali Paşa Camii'nin bazı gravürleri.

Tophane'nin genel görünümüleri.

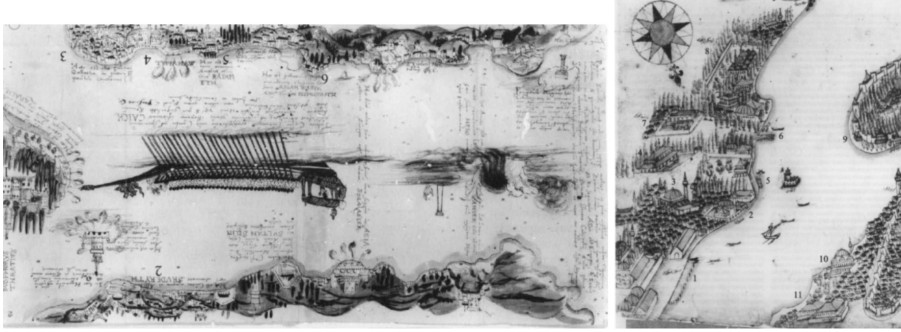
Kılıç Ali Paşa Camii'nin doğu avlu duvarı ve 20. asrın başında Kılıç Ali Paşa Camii'nin son cemaat yeri, dış revak ve şadırvanının bir kısmı.

Tophane Çeşmesi, Kılıç Ali Paşa Camii ve minaresi.

Nusretiye Camii'nden Kılıç Ali Paşa Camii-1930'lar.- Kılıç Ali Paşa Camii minaresinden Nusretiye Camii'ne giden ana yol.

1588 yılına ait bir İngiliz albümünden Tophâne ve Kılıç Ali Paşa Camii(üst kısımda) ve 10. numaralı kısım Piri Reis'in kaleminden Kılıç Ali Paşa Camii.

Kılıç Ali Paşa'nın Le Castella'daki büstü ve Habsburg elçiliğideki bir sanatçısının kaleminden Kılıç Ali Paşa.

Kılıç Ali Paşa Camii giriş kapısı ve avlu ile son cemaat yeri.
(Fotoğraf: Hasan Saybir- 23 Şubat 2017)

Kılıç Ali Paşa Camii ve minberi. (Fotoğraf: Hasan Saybir- 23 Şubat 2017)